

WERKLOOSHEID EN SOCIALE ZINGEVING
Resultaten van een tijdsbudget-onderzoek

Ignace Glorieux

In de werkloosheidsliteratuur wordt er vaak op gewezen dat het werk een essentiële rol vervult in het tot stand brengen van een relatie tussen de mens en de ruimere sociale verbanden waarvan hij deel uitmaakt. Bezoldigde arbeid verbindt een individu met maatschappelijke doeleinden, verschaft een gevoel van nuttigheid, plichtsbesef en verantwoordelijkheid en is een referentiebasis voor sociale verbondenheid. Geen enkele andere institutie in onze samenleving zou in eenzelfde mate deze sociale zingeving verschaffen.

Naast deze visie - die een deterioratie van de sociale zingeving bij werklozen voorspelt - wordt een alternatieve benadering geplaast die voorspelt dat werlozen het wegvallen van het werk proberen te compenseren door een verschuiving in de gedragsoriëntering, waardoor de sociale zingeving zijn beslag vindt in andere activiteiten.

Beide benaderingen worden getoetst d.m.v. een tijdsbudgetonderzoek waarin naast de klassieke parameters (activiteit, tijdstip, duur, ...) ook gepeild werd naar de zingeving van elke activiteit. Het onderzoek vond plaats bij een groep tewerkgestelden (101) en werklozen (121) die op een uitgebreide reeks kenmerken werden gematched.

1. Probleemstelling

In de arbeidssociologie heeft de beschrijving en het zoeken naar de oorzaken van de vervreemdende effecten van de industrie-arbeid steeds een centrale plaats bekleed (zie bv. Morse & Weiss, 1955; Seeman, 1959; Pearlin, 1962; Blauner, 1964; Zücher, Meadow & Zürcher, 1965; Shepard, 1971). Nauw daarmee verbonden is er een ganse onderzoekstraditie die de aandacht vestigt op degradatie van de kwaliteit van het werk en de negatieve invloed daarvan op het welzijn van de arbeiders (zie bv. Braverman, 1974; Brown, 1977; Willis, 1977; Kumar, 1978; Haraszti, 1978; Palm, 1977). In tijden van massale werkloosheid groeit echter het besef dat de bezoldigde arbeid een aantal essentiële functies vervult, waarvan het tewerkgestelde individu zich nauwelijks bewust is (zie o.a. Jahoda, 1979, 1981, 1982; Warr, 1983; Tausky & Piedmont, 1967; Lagrou, 1983; Nievaard, 1977, Janssen & Ykema, 1983; Mertens-Riedstra & Stroink, 1972; Kaplan & Tausky, 1974; De Goede, 1984; Hayes & Nutman, 1981).

Jahoda (1979: 313) maakt in dat verband een onderscheid tussen de manifeste en de latente functies van arbeid. De manifeste functies - bezoldiging en de materiële arbeidsomstandigheden - worden als een normaal onderdeel van het arbeidsproces beschouwd; in die zin zijn een rechtvaardige bezoldiging en goede materiële arbeidsomstandigheden geen directe aanleiding tot arbeidsvreugde. Deprivatie m.b.t. de manifeste functies van het werk heeft echter wel negatieve gevoelens tot gevolg.

De latente functies worden niet als essentieel onderdeel van het arbeidsproces gepercipieerd en als dusdanig komen ze vooral tot uiting wanneer ze niet langer vervuld worden. Vooral bij werklozen blijkt hoe belangrijk deze functies zijn, niet alleen in het arbeidsproces zelf - waar ze verantwoordelijk zijn voor de positieve motivaties - maar ook voor de totale gedragsoriëntatie van het individu.

Jahoda onderscheidt 5 latente functies van arbeid (1): arbeid structureert de tijd, voorziet in sociale contacten, verbindt een individu met doeleinden die zijn persoonlijke preferenties overstijgen, levert status en identiteit en dwingt tot activiteit (Jahoda, 1979: 313 ev.; 1982: 39).

In dit artikel gaat de aandacht vooral naar de derde van die latente functies, nl. dat individuen door hun arbeid verbonden

worden met doeleinden die hun persoonlijke voorkeuren overstijgen. Met deze functie verwijst Jahoda naar de rechtstreekse invloed van de tewerkstelling op de sociale zingeving van het handelen. Zelf beschrijft ze dit als volgt:

"Outside the nuclear family it is employment that provides for most people a social context and demonstrates in daily experience that 'no man is an island, entire of itself', that the purposes of a collectivity transcend the purposes of an individual. Deprived of this daily demonstration, the unemployed suffer from lack of purpose, exclusion from the larger society and relative social isolation." (Jahoda, 1982: 24)

Jahoda stelt dus dat de sociale context van het werk de tewerkgestelde ertoe brengt zijn handelen in grotere mate sociaal te oriënteren. Het is duidelijk dat deze functie nauw verbonden is met de sociale contacten die voortvloeien uit tewerkstelling.

"Shared experience with others outside the nuclear family ties one to social reality, enriching knowledge of similarities and differences between individuals leading to the elaboration of informal norms and rules and providing to a wider pool of experience than would otherwise be possible. (...) Both the organization and the product of work imply the interdependence of human beings. Take away this daily experience that efforts must be combined, and the unemployed are left with a sense of uselessness, of being on the scrap heap." (Jahoda, 1979: 312-313)

Beide citaten van Jahoda geven heel exact de idee weer die heel wat werklozenstudies (vaak impliciet) inspireert. In de meeste arbeidssituaties is het noodzakelijk dat de werknemers hun activiteiten coördineren met de andere deelnemers aan het arbeidsproces. Er wordt samen gewerkt aan de verwezenlijking van een collectief doel en men is aldus opgenomen in een groter sociaal verband. De werklozen daarentegen zouden -doordat zij niet langer participeren aan het productieproces- het contact met grotere maatschappelijke verbanden verliezen. Dit zou zich o.a. uiten in een verminderde belangstelling voor activiteiten waarbij men samenwerkt met anderen om collectieve doeleinden te bereiken, in een afname van het gevoel van verbondenheid met anderen en in een deterioratie van de sociale zingeving. De

werkloze zou zich -ook als gevolg van het statusverlies en de daarmee gepaard gaande schaamtegevoelens- meer en meer terugtrekken uit het maatschappelijke leven. Een tewerkgestelde daarentegen kan zich moeilijk onttrekken aan maatschappelijke participatie. (Jahoda, 1982: 25)

In deze bijdrage zullen we ons niet bezighouden met de deterioratie van de sociale contacten bij werklozen. Die werd reeds eerder onderzocht (Enhus, E., Glorieux, I. & Van Rossem, R., 1986). Het is de bedoeling van dit artikel om de (eventuele) aftakeling van de maatschappelijke oriëntatie, de afname van het gevoel van verbondenheid met anderen en de deterioratie van de sociale zingeving van het handelen bij werklozen, empirisch te toetsen.

Deze sociale desoriëntatie als gevolg van de werkloosheid kan gekarakteriseerd worden als een vorm van aliënatie, zeker als we deze term gebruiken in de betekenis die o.m. Nisbet (1970) er aan geeft.

"Most conspicuous in alienated behavior is precisely its lack of commitment to norms and roles - any norms and roles. Alienated behavior is a form of withdrawal of energy from social ends and purposes." (Nisbet, 1970: 264)

De aliënatie bij werklozen zou er dan op neer komen dat zij in mindere mate dan tewerkgestelden vatbaar zijn voor de positieve en negatieve sancties die gelden in de sociale verbanden waarin hun handelen gesitueerd is, of m.a.w. dat ze in mindere mate een beroep doen op het lidmaatschap van sociale handelingsverbanden om zin te geven aan hun handelen.

2. De onderzoeksofzet

Om de hierboven geschetste problematiek te onderzoeken maken we gebruik van gegevens die afkomstig zijn van een gestratificeerde, toevallige steekproef van tewerkgestelden en werklozen uit het arrondissement Halle-Vilvoorde. Zij werden verzameld in 1984. De werklozen en de tewerkgestelden werden 'gematched' op een uitgebreide reeks kenmerken (leeftijd, geslacht, gezinssituatie, taalgroep, huwelijksstaat, arbeidsmarktsituatie en woonplaats), zodat zij in grote mate vergelijkbaar zijn (zie Elchardus et. al., 1984).

Het merendeel van de gegevens uit dat onderzoek werd verzameld aan de hand van een tijdsbudgetenquête. Aan de respondenten werd gevraagd een tijdsbestedingsdagboek bij te houden gedurende 24 uur, waarin ze naast de activiteiten en hun duur o.a. ook de plaats, de interactiepartners en de tevredenheid met elke activiteit dienden te noteren. Tevens werd voor iedere gestelde activiteit gevraagd naar de zingeving ervan. Dit gebeurde aan de hand van een vragenschema dat in de volgende paragraaf verder zal gespecificeerd worden. Met alle respondenten werden ook twee vraaggesprekken gevoerd waarin naast de gebruikelijke achtergrondvariabelen onder meer informatie werd verzameld met betrekking tot de interactiepatronen en de tijds- en toekomstperspectieven.

Het onderzoek werd verricht bij Belgische, nederlandstalige, gehuwde (of samenwonende) mannen tussen 24 en 37 jaar met minstens één kind ten laste, en die ooit bij de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening ingeschreven waren. Deze groep mag dan ook niet als representatief beschouwd worden voor alle werkenden en werkzoekenden. Het betreft echter wel een categorie mensen waarvoor de sociale verwachting dat ze tewerkgesteld zijn zeer groot is. We kunnen dan ook verwachten dat de negatieve effecten van de werkloosheid vooral bij deze groep manifest zijn.

De volledige onderzoeksbevolking bevatte 784 eenheden: 219 tewerkgestelden, 229 kortstondig werklozen (12 maanden of minder) en 336 langdurig werklozen (meer dan 12 maanden). Bij 222 personen werden gegevens verzameld: 101 tewerkgestelden, 60 kortstondig werklozen en 61 langdurig werklozen.

3. Operationalisering

De meest gangbare manier in de werkloosheidsliteratuur om de betrokkenheid in sociale handelingsverbanden (of het gebrek daaraan) te operationaliseren, is het gebruik van globale indicatoren, zoals bv. het aantal lidmaatschappen van verenigingen en de participatie aan collectieve acties (zie bv. Jahoda et al., 1972), de mate van deviant gedrag, delinquentie of alcoholisme (zie bv. Wacker, 1981; Heinemann, 1978; Jongman, 1982; Van Kerkhove; Vettenburg & Walgrave, 1984) of zelfmoordstatistieken (zie bv. Sathyvathi, 1977; Buglas & Horton, 1974; Platt, 1984). Deze indicatoren verwijzen echter slechts indirect naar de sociale zingeving van actoren en worden beïnvloed

door een complex van factoren dat moeilijk kan gecontroleerd worden. Een belangrijker bezwaar echter is dat deze indicatoren betrekking hebben op een globale ingesteldheid en dus het toetsen van de zingeving in specifieke contexten of van welbepaalde handelingen onmogelijk maken. Het is echter een misvatting te veronderstellen dat geallieerd gedrag per definitie betrekking heeft op alle levenssferen van een individu, het kan ook beperkt zijn tot één of enkele institutionele contexten of handelingsverbanden.

Omdat we de zingeving van het handelen niet zozeer opvatten als een in de persoon verankerde attitude, doch veeleer beschouwen als een aspect dat direct gelieerd is met de gestelde handelingen en hun context, hebben we geprobeerd de 'betekenissen van het handelen' te operationaliseren in een tijdsbudget-onderzoek (zie Elchardus et. al., 1984; Elchardus & Glorieux, 1987). Deze benadering stelt ons in staat om eventuele verschuivingen in de gedragsoriëntatie van werklozen te controleren voor de veranderingen die optreden in het activiteitenpatroon, alsook om na te gaan bij welke handelingen deze eventuele veranderingen zich voordoen.

Op basis van een theoretisch schema (zie Elchardus, 1983) en een vooronderzoek werd een schema uitgewerkt waarin vier categorieën van betekenissen van de tijdsbesteding worden onderscheiden:

- de tijd besteed voor de bevrediging van fysiologische behoeften;
- de tijd voor persoonlijke behoeftenbevrediging;
- de sociale tijd;
- de tijd besteed uit verveling of om zich niet te vervelen.

Het is vooral de sociale tijd die van belang is voor ons onderwerp, vermits deze verwijst naar de aanspraken die personen, instellingen of groepen maken op de tijd van actoren. Deze betekenis van de tijd werd verder uiteengesplitst in vier meer specifieke betekenissen:

- de tijd besteed uit plichtsbesef;
- de tijd besteed uit verbondenheid of om de relatie met anderen in stand te houden;
- de tijd besteed uit verplichting;

- de instrumentele tijd of de tijd besteed als een middel om andere dingen mogelijk te maken.

Elk van deze vier sociale betekenissen verwijzen naar aanspraken die actoren maken op sociale handelingsverbanden om hun handelen zin te geven. Dit wordt nog duidelijker door het verband dat bestaat tussen het schema van sociale betekenissen en het vier-sanctieparadigma van Parsons (1967: 264-384). Volgens Parsons heeft ego (2) vier sancties beschikbaar om het handelen van alter te beïnvloeden, elk van de onderscheiden sociale betekenissen verwijst naar één van deze sancties.

De instrumentele betekenis en de betekenis 'verbondenheid' verwijzen naar respectievelijk de situationele en intentionele positieve sancties die dit handelen oriënteren: beloning en gevoelens van solidariteit. De betekenissen 'verplichting' en 'plicht' verwijzen naar de situationele en intentionele negatieve sancties: deze handelingen worden gesteld om straf en schuldgevoelens te vermijden. Het is duidelijk dat het handelen dat 'sociaal' gemotiveerd is - in de betekenis zoals hier uiteengezet - geduid wordt door verwijzing naar andere actoren of sociale contexten die het gedrag d.m.v. sancties kunnen beïnvloeden. Een deterioratie van de sociale oriëntatie betekent dan dat actoren hun handelen in mindere mate motiveren op basis van aanspraken van anderen.

Voor elke gestelde activiteit werd aan de respondenten gevraagd in een tijdbestedingsdagboek aan te duiden in welke mate elk van deze betekenissen van belang was in de motivatie om deze handeling te stellen. Hierbij kon men voor elke betekenis een score geven tussen 5 (volledig akkoord) en 1 (totaal niet akkoord). Tevens werd voor elke gestelde handeling gevraagd in welke mate de zeven onderscheiden betekenissen (de vier sociale betekenissen, de fysiologische behoeftebevrediging, de persoonlijke doelverwerving en de zinloze tijd) van belang geacht werden bij de evaluatie van deze handeling. Per gestelde activiteit moest de respondent dus voor elk van de 14 items (7 motivatiecriteria en 7 evaluatiecriteria) aanduiden in hoeverre deze van belang waren bij de zingeving van deze activiteit (3). Het is belangrijk hierbij op te merken dat de verschillende betekenissen elkaar niet uitsluiten, twee of meer betekenissen kunnen belangrijk geacht worden bij de zingeving van eenzelfde activiteit.

Aan de proefpersonen werd gevraagd de scores voor de 14 onderscheiden betekenissen telkens te registreren na elke gestelde handeling, en dit voor een periode van 24 uur.

Aan de hand van de gegevens verzameld d.m.v. de tijdsbestedingsdagboeken kon een bestand van 3652 activiteiten worden samengesteld met telkens 14 scores voor de zingeving. Een factoranalyse van de 14 items bracht aan het licht dat motief en evaluatiecriterium doorgaans consistent zijn, d.w.z. ofwel samen hoog ofwel samen laag op dezelfde factor laden. Indien men de criteria voor de scheiding van de factoren vrij laag stelt (een eigenwaarde van .5 of meer en een oblique rotatie) onderscheidt men de zeven vooropgestelde betekenissen (zie bijlage A). Daarbij blijkt echter dat de 4 verschillende sociale betekenissen onderling sterk correleren, dus nauw aan elkaar verwant zijn (zie bijlage B). Stelt men de criteria voor de scheiding tussen de factoren strakker (eigenwaarde groter dan 1) dan vindt men vier factoren: sociale tijd, tijd voor fysiologische behoeftenbevrediging, tijd voor persoonlijke behoeftenbevrediging en zinloze tijd of de tijd die besteed wordt om zich niet te vervelen) (zie bijlage C). Verder blijkt ook dat deze factoren (bekomen na een oblique rotatie) vrijwel onafhankelijk zijn van elkaar. Dit betekent dat wanneer een handeling op een uitgesproken wijze één van de onderscheiden betekenissen heeft, dit nog niets zegt over de andere betekenissen. Deze resultaten bevestigen de validiteit van de theoretisch onderscheiden betekenissen en hun operationalisering (voor meer details zie Elchardus et. al., 1984; Elchardus & Glorieux, 1987).

Om de hypothesen - die in de volgende paragraaf worden ontwikkeld - te toetsen, hebben we twee benaderingen gebruikt om de sociale zingeving te operationaliseren. Een eerste benadering verwijst naar de globale zingeving van de respondenten. Het betreft een indicator die verwijst naar de 'gemiddelde' sociale zingeving voor alle handelingen die de respondent stelde in de periode waarin zijn activiteiten werden geregistreerd. Concreet gaat het om het percentage van de geregistreerde duur waarin handelingen werden gesteld waarbij minstens één van de vier afzonderlijke sociale betekenissen als motivatiecriterium 'zeer belangrijk' of 'belangrijk' werd geacht. Eenzelfde maat werd berekend voor elke betekenis afzonderlijk. Het betreft hier dan het percentage van de geregistreerde duur waarin handelingen werden gesteld waarbij de betreffende betekenis 'zeer

belangrijk' of 'belangrijk' werd geacht. Naast deze globale indicatoren per individu heeft de andere benadering betrekking op de betekenis van de activiteiten. Als maat hiervoor gebruiken we de factorscores van de twee bovenvermelde factoranalyses. Elke geregistreeerde handeling kreeg voor elke onderscheiden betekenis een factorscore, wat ons o.a. toeliet de gemiddelde scores te berekenen per activiteitsgroep en deze te vergelijken tussen de onderscheiden onderzoeksgroepen. Deze werkwijze laat ons ook toe de geaggregeerde scores te controleren voor de aard van de gestelde activiteiten, wat niet mogelijk is bij de globale indicatoren per individu. De twee benaderingen vertrekken elk van een eigen invalshoek en hebben specifieke voordelen bij de toetsing van de hypothesen.

4. Hypothesen

Op basis van de hierboven gegeven operationalisering van de sociale betekenissen van het handelen, willen we nagaan in hoeverre er bij de werklozen een deterioratie van de sociale zingeving plaatsvindt. Steunend op de eerder vermelde werkloosheidsliteratuur kan een derlijke deterioratie worden verwacht. Het is onze hoop dat we met ons verfijnd instrumentarium voor het meten van de betekenissen van het handelen deze hypothese aan een genuanceerd onderzoek kunnen onderwerpen.

Zoals eerder gesteld, vertrekt men in de literatuur over werkloosheid vaak van de belangrijke functie die bezoldigde arbeid vervult in het tot stand brengen van een relatie tussen de mens en de ruimere sociale verbanden waarvan hij deel uitmaakt. Betaalde arbeid verbindt een individu met maatschappelijke doeleinden, het geeft hem een bepaalde zin, een gevoel van nuttigheid en verantwoordelijkheid en het verbindt hem met andere individuen die aan hetzelfde doel werken. Betaalde arbeid betekent voor het individu een bepaalde opdracht, een plicht die gepaard gaat met een aantal verplichtingen, ... (zie o.a. Jahoda, 1979, 1981; Warr, 1983; Tausky & Piedmont, 1967; Lagrou, 1983; Nievaard, 1977; Janssen & Ykema, 1983; Mertens-Riedstra & Stroink, 1972; Kaplan & Tausky, 1974; De Goede, 1984).

Volgens deze auteurs is er geen enkele andere activiteit dan arbeid in het tijdsbudget van het westers individu dat deze functies in zo'n sterke mate vervult. Vertaald naar de door ons

onderscheiden sociale betekenissen van de tijd, zou men kunnen stellen dat de geïnstitutionaliseerde arbeid voor het individu een grote sociale betekenis heeft. Men gaat werken om bepaalde dingen mogelijk te maken (instrumenteel), omdat men verplicht is, uit plichtsbesef en omdat het aanleiding geeft tot sociale contacten en verbondenheden. We kunnen dan ook de volgende hypothese toetsen:

- (1) Er is geen enkele andere activiteit in het tijdsbudget van een tewerkgesteld individu, dat in even grote mate de vier onderscheiden sociale betekenissen van het handelen in zich verenigt als de bezoldigde arbeid.

Indien de bezoldigde arbeid inderdaad zo'n grote sociale betekenis heeft, kan men zich afvragen welke de gevolgen zijn van het wegvallen van dit toch relatief grote tijdsbestek in het tijdsbudget van een individu? Wat deze gevolgen betreft kan men zich twee extreme scenario's voorstellen, die we in ons empirisch gedeelte met elkaar willen confronteren.

Een eerste benadering gaat er van uit dat de gedragsoriëntaties van het individu - de zingeving van het handelen - niet veranderen onder invloed van de werkloosheid. M.a.w. dezelfde handelingen hebben dezelfde betekenissen onafhankelijk van het feit of men tewerkgesteld is of niet. Vanuit deze benadering voorspelt men een grote daling in de sociale zingeving als gevolg van de werkloosheid, louter en alleen omdat de activiteit met de meeste sociale betekenis - bezoldigde arbeid - wegvalt. Deze benadering - die we de structurele benadering zullen noemen - voorspelt dus dat het tijdsbudget van de werkloze schraler wordt voor wat betreft de sociale zingeving. Deze veronderstelling - die ook het impliciete uitgangspunt is van Jahoda - kan vertaald worden in de volgende drie hypothesen:

- (2) Werklozen besteden relatief minder tijd aan activiteiten met een hoge sociale betekenis dan de tewerkgestelden.
- (3) Berekend over alle gestelde activiteiten, is de gemiddelde factorscore voor sociale zingeving bij de tewerkstelden hoger dan bij de werklozen (4).
- (4) Het verschil in sociale zingeving tussen werklozen en tewerkgestelden is een gevolg van het verschil in het

activiteitenpatroon tussen beide onderzoeksgroepen (nl. het ontbreken van bezoldigde arbeid bij de werklozen). Na controle op de aard van de activiteiten echter, verdwijnt het verschil in sociale zingeving tussen beide groepen.

Indien het verschil in sociale zingeving tussen de tewerkgestelden en de werklozen louter een gevolg is van het wegvallen van de activiteit 'bezoldigde arbeid' bij de werklozen, zou bovendien ook de volgende hypothese bevestigd moeten worden:

- (5) In de beschikbare tijd (5) is er geen significant verschil in de relatieve duur die werklozen en tewerkgestelden besteden aan activiteiten met een hoge sociale betekenis.

Een tweede benadering. - die we de equilibriumbenadering zullen noemen - is niet zozeer in tegenspraak met de hypothesen 2 en 3 dan wel met hypothese 4. Deze benadering ontkent in geen geval de enorme gevolgen van het wegvallen van bezoldigde arbeid voor het tijdsbudget van de werkloze. Vertrekkend vanuit een equilibriumtheoretische achtergrond wordt echter voorspeld dat er zich een verschuiving in de gedragsoriëntering van de werklozen zal voordoen.

Deze equilibriumbenadering is gedeeltelijk geïnspireerd door auteurs die bv. de toename van de tijd die wordt besteed aan huishoudelijk werk en aan doe-het-zelf activiteiten interpreteren als een indicator voor het gemis aan werk (zie bv. Hayes & Nutman, 1981: 23). Hierbij wordt verondersteld dat werklozen vooral 'arbeidsvervangende' activiteiten stellen om zich zoveel mogelijk te conformeren aan het beeld van de tewerkgestelden. Zo kwam bv. Knulst (1978: 128) in Nederland tot de vaststelling dat ongeveer de helft van de tijd die door tewerkgestelde mannen besteed wordt aan bezoldigde arbeid, bij werklozen naar dergelijke 'arbeidsvervangende' activiteiten gaan. Bij deze auteurs valt de zingeving van activiteiten echter volledig buiten het gezichtsveld, er is enkel sprake van verschuivingen in het activiteitenpatroon. Bovendien zijn er geen duidelijke indicaties waarom bepaalde activiteiten 'arbeidsvervangend' kunnen genoemd worden. Eén van de vernieuwingen van het schema dat hier wordt voorgesteld is juist de mogelijkheid die het biedt om veranderingen op het

vlak van de zingeving in kaart te brengen (zie Elchardus et. al., 1984). Dit laat ons niet alleen toe eventuele verschuivingen m.b.t. de zingeving van het handelen te voorspellen, maar ook de eventuele veranderingen in het activiteitenpatroon van de werklozen te duiden vanuit de betekenissen die deze activiteiten hebben voor de betrokken actoren. Op die manier kan een subjectief handelingstheoretisch moment in de analyse worden ingebouwd. Eerder dan bepaalde activiteiten als 'arbeidsvervangend' te beschouwen op basis van hun lexicale betekenis gaan wij er van uit dat bepaalde activiteiten bij werklozen een arbeidsvervangend karakter krijgen onder invloed van veranderingen in de gedragsoriëntering. De centrale veronderstelling van de equilibriumbenadering is dan ook dat de werklozen het wegvallen van het werk proberen te compenseren door aan bepaalde activiteiten nieuwe betekenissen toe te kennen zodat deze een arbeidsvervangend karakter krijgen.

Het zal duidelijk zijn dat deze visie niet in tegenspraak is met de hypothesen 2 en 3. Het is immers weinig waarschijnlijk dat deze 'arbeidsvervangende' activiteiten de bezoldigde arbeid - die zo'n centrale en diepverankerde functie vervult in ons maatschappelijk bestel - volledig kan compenseren. Toch zou de compenserende beweging van de werkloze zich moeten uiten in een verschil in zingeving van de activiteiten, die bovendien blijft bestaan na controle op de aard van de activiteit. De equilibriumbenadering voorspelt echter niet in hoeverre deze compenserende beweging succesvol zal zijn. Het gaat eerder over een algemene houding bij de werklozen. Er wordt voorspeld dat de werkloze zich zal blijven conformeren aan het beeld van de tewerkgestelde, blijft vasthouden aan het arbeidsethos. De werkloze mist de 'sociale betekenis' van het werk en zoekt deze in andere activiteiten.

De compenserende beweging van de werklozen zou zich wel moeten uiten bij een vergelijking van de beschikbare tijd van de tewerkgestelden en de werklozen, en wel op de volgende manier:

- (6) Werklozen besteden in de beschikbare tijd relatief meer tijd dan de tewerkgestelden aan activiteiten met een hoge sociale betekenis.

Dit is een gevolg van het feit dat de werklozen aan bepaalde activiteiten (andere dan de bezoldigde arbeid en de activiteiten i.v.m. werkloosheid) meer sociale betekenis toeken-

nen dan de tewerkgestelden. Welke activiteiten dit precies zijn is moeilijk exact te voorspellen. We kunnen echter verwachten dat deze betekenisverschuiving zich vooral zal voordoen bij activiteiten die al een zekere verwantschap in betekenis vertonen met arbeid. We denken hierbij aan activiteiten zoals bv. huishoudelijk werk, karweitjes, tuinieren, verzorgen van kinderen, ... Onafhankelijk van de aard van de activiteiten waaraan meer sociale betekenis wordt toegekend door de werklozen kunnen we op basis van de equilibriumbenadering echter wel de volgende voorspelling maken:

- (7) De activiteiten waaraan onder invloed van de werkloosheid meer sociale betekenis wordt toegekend, zullen relatief ook het sterkst in belang toenemen in het tijdsbudget van de werklozen.

In hypothese 7 wordt dus gesteld dat het tijdsbestek dat vrij komt als gevolg van het wegvallen van de bezoldigde arbeid vooral zal opgevuld worden door activiteiten met een arbeidsvervangend karakter.

Tot hiertoe hebben we in onze hypothesevorming geen onderscheid gemaakt naar de duur van de werkloosheid. Voor wat betreft de structurele benadering is dit onderscheid ook niet relevant. Onafhankelijk van de duur van de werkloosheid zijn de effecten van het wegvallen van het werk dezelfde. De duur van de werkloosheid heeft geen effect op het verschil tussen werklozen en tewerkgestelden omdat beide groepen zich enkel 'structureel' van elkaar onderscheiden - het al of niet hebben van werk - en niet op het vlak van gedragsoriëntatie.

Bij de equilibriumbenadering daarentegen kunnen we wel een effect van de duur van de werkloosheid verwachten. Het is immers plausibel te veronderstellen dat een heroriëntatie van de zingeving van het handelen een proces is dat enige tijd vergt. Hetzelfde geldt voor de verschuivingen in het activiteitenpatroon. Bovendien kunnen we verwachten dat de werklozen in toenemende mate hun activiteiten een arbeidsvervangende betekenis zullen toekennen naarmate ze hun werkloosheid als een min of meer permanente toestand beschouwen. De kortstondig werklozen echter, die vaak verwachten dat ze op korte termijn terug werk zullen vinden, zien hun werkloosheid eerder als een transitiefase. Deze tendens hebben we duidelijk kunnen vaststellen in een onderzoek m.b.t. de toekomstperspectieven van de werklozen

(zie Elchardus et. al., 1984: hfdst. 13). Uit dit onderzoek bleek dat de langdurig werklozen (langer dan 12 maanden) hun situatie als min of meer permanent beschouwen en op basis hiervan hun leven inrichten. De kortstondig werklozen (12 maanden of minder) daarentegen verkeren vaak in een periode van ontreding waarbij hun vroeger toekomstbeeld in duigen valt en ze zich nog geen alternatieve toekomst kunnen voorstellen.

Op basis hiervan kunnen we m.b.t. de duur van de werkoosheid de volgende hypothese formuleren:

- (8) De arbeidsvervangend beweging die voorspeld wordt in de hypothesen 6 en 7 zal zich vooral voordoen bij de langdurig werklozen. Bij de kortstondig werklozen daarentegen zal deze verschuiving in de zingeving van het handelen zich niet voordoen of in ieder geval in mindere mate.

5. Resultaten

De volledige reeks van hypothesen - zowel van de structurele als van de equilibriumbenadering - werd verantwoord vanuit de hypothese dat geïnstitutionaliseerde arbeid hoog scoort op 'sociale betekenis'. In hypothese 1 werd gesteld dat geen enkele activiteit in het tijdsbudget van een tewerkgesteld individu zo'n grote sociale betekenis heeft als arbeid. Als we de globale sociale betekenis bekijken die aan de activiteiten i.v.m. de beroepsarbeid (6) wordt toegekend en deze vergelijken met de andere activiteiten, dan valt het inderdaad onmiddellijk op dat deze scores heel hoog zijn. De factorscore voor 'sociale betekenis' voor de activiteiten i.v.m. de beroepsarbeid is gemiddeld 1.00 bij de tewerkgestelden, terwijl de gemiddelde score voor alle activiteiten samen .01 is. Andere activiteitengroepen met een hoge sociale betekenis zijn: bezoek aan diensten (.43), organisatie & administratie m.b.t. het huishouden (.42) en activiteiten i.v.m. kinderen (.42). Uit deze cijfers blijkt overduidelijk de enorme sociale betekenis die toegekend wordt aan de geïnstitutionaliseerde arbeid; geen enkele andere activiteitengroep benadert deze hoge score. Hetzelfde blijkt als we de vier sociale betekenissen afzonderlijk bekijken. De activiteiten i.v.m. de beroepsarbeid vormen de enige activiteitengroep bij de tewerkgestelden waarbij de sociale

betekenissen alle vier een positieve factorscore hebben (zie tabel 1).

Tabel 1: Factorscores voor de vier sociale betekenissen van activiteiten i.v.m. arbeid bij de tewerkgestelden.

Verplichting	.43
Plicht	.75
Verbondenheid	.23
Instrumentaliteit	.64

Op basis van deze cijfers kunnen we ons terecht afvragen wat de gevolgen zijn van het wegvallen van de geïnstitutionaliseerde arbeid bij de werklozen, voor de sociale zingeving van het handelen. Volgens de structurele benadering zou een direct gevolg van het wegvallen van arbeid zich uiten in de relatief kortere duur die werklozen besteden aan activiteiten met een hoge sociale betekenis (zie hypothese 2) en de gemiddeld lagere sociale zingeving bij de werklozen dan bij de tewerkgestelden (zie hypothese 3). Aangezien vanuit de structurele benadering verondersteld wordt dat de gedragsoriënterende mechanismen constant blijven, worden deze verschillen in zingeving volledig toegeschreven aan het verschillende activiteitenpakket van werklozen en tewerkgestelden. Het verschil in zingeving zou dus verdwijnen na controle op de aard van de activiteiten (zie hypothese 4) en in de beschikbare tijd (zie hypothese 5).

Wanneer we geen onderscheid maken tussen de vier sociale betekenissen dan vinden we dat de tewerkgestelden voor 62% van de geregistreerde tijd activiteiten stellen waarbij minstens één van de sociale betekenissen 'zeer belangrijk' of 'belangrijk' wordt geacht. Voor kortstondig werklozen is dit voor 52% van de geregistreerde tijd het geval, voor de langdurig werklozen 50%. Het verschil tussen de tewerkgestelden en de twee categorieën werklozen is telkens significant ($p=.05$), het verschil tussen beide categorieën werklozen is niet significant. Deze cijfers zijn duidelijk consistent met de voorstelling vervat in hypothese 2.

Tabel 2: Variantie-analyse van de sociale betekenissen van het handelen naar tewerkstellingsstatus (MCA).

a) Ongecontroleerd model (gemiddelde factorscore=0)

	Tewerk- gesteld	Kortst. werkloos	Langd. werkloos
Verplichting	.00	-.07	.07
Verbondenheid	.05	-.03	-.05
Plicht	-.04	.01	.06
Instrumenteel	.04	-.07	.01
Globale Sociale bet.	.00	-.07	.06

b) Gecontroleerd model (*) (gemiddelde factorscore=0)

	Tewerk- gesteld	Kortst. werkloos	Langd. werkloos
Verplichting	.02	-.09	.06
Verbondenheid	.04	-.01	-.05
Plicht	-.06	.03	.06
Instrumenteel	.00	-.03	.03 (**)
Globale sociale bet.	-.01	-.05	.07

(*) gecontroleerd voor: - gesproken met (primaire relaties, semi-primaire relaties, secundaire relaties en niemand)
- thuis/niet thuis
- week/zondag
- aard van de gestelde activiteit

(**) niet significant: $p = .05$

In tabel 2a zijn voor de drie onderzoeksgroepen de gemiddelde factorscores weergegeven voor de totale sociale betekenis en de vier onderscheiden sociale betekenissen afzonderlijk. Uit de cijfers voor de totale sociale betekenis van de drie onderzoeksgroepen valt een eerste inconsistentie met de structurele benadering af te lezen. De kortstondig werklozen geven inderdaad gemiddeld minder sociale betekenis aan hun handelen dan de tewerkgestelden; de langdurig werklozen daarentegen geven meer sociale betekenis aan hun handelen dan de tewerkgestelden en de kortstondig werklozen. Deze toename in sociale betekenis bij de langdurig werklozen is onmogelijk te verklaren vanuit een gewijzigd activiteitenpatroon, vermits geen enkele activiteit de hoge scores die arbeid heeft voor sociale betekenis ook maar

benadert. Deze cijfers geven dus een eerste aanwijzing dat de waargenomen verschuivingen in de zingeving op geaggregeerd niveau niet volledig kunnen toegeschreven worden aan de verschuivingen in het activiteitenpatroon bij de werklozen, maar eerder een gevolg zijn van veranderingen in de betekenissen van de activiteiten. Dit wordt nog duidelijker als we de cijfers in tabel 2b bekijken. In deze tabel werd voor het berekenen van de gemiddelde scores gecontroleerd op de aard van de gestelde activiteit, de eventueel aanwezige interactiepartners, de plaats waar de activiteit plaatsvond en de dag waarop de activiteit gesteld werd (7).

Ook na de controles blijft dezelfde tendens behouden. De kortstondig werklozen geven gemiddeld minder sociale betekenis aan hun handelen dan de tewerkgestelden, de langdurig werklozen geven gemiddeld meer sociale betekenis dan de kortstondig werklozen en de tewerkgestelden.

Voor de vier sociale betekenissen afzonderlijk vinden we niet overal dezelfde tendens weerspiegeld als bij de globale indicator. Voor de betekenis 'plicht' zien we zowel bij de ongecontroleerde als bij de gecontroleerde cijfers een toename onder invloed van de werkloosheid, die bovendien positief correleert met de duur van de werkloosheid. Werklozen hebben de neiging hun handelen meer in termen van plicht te percipiëren dan de tewerkgestelden. De omgekeerde tendens is waarneembaar voor de betekenis 'verbondenheid'. De activiteiten worden onder invloed van de werkloosheid steeds minder in termen van 'verbondenheid' geduid.

Voor de betekenis 'verplichting' zien we dezelfde tendens als bij de cijfers voor de globale sociale betekenis. Voor de betekenis 'instrumentaliteit' verdwijnen de significante verschillen na de uitgevoerde controles.

Het is duidelijk dat het aangevoerde cijfermateriaal geen bevestiging geeft voor hypothese 3 en in tegenspraak is met de meest centrale hypothese van de structurele benadering, nl. hypothese 4. Het is ook duidelijk dat we verder aandacht zullen moeten besteden aan de afzonderlijke verschuivingen in de vier onderscheiden sociale betekenissen.

Wat de structurele benadering betreft rest ons echter nog hypothese 5 te toetsen.

In de beschikbare tijd vinden we, conform aan de hypothese, geen significante verschillen in de relatieve duur die werklozen en tewerkgestelden besteden aan activiteiten met een hoge sociale betekenis. De tewerkgestelden stellen gedurende gemiddeld 49% van de beschikbare tijd aan activiteiten waarbij minstens één van de sociale betekenissen 'zeer belangrijk' of 'belangrijk' wordt geacht. Bij de korstondig werklozen is dit 44% en bij de langdurig werklozen 47%. Ook voor de vier sociale betekenissen afzonderlijk vinden we geen significante verschillen in de beschikbare tijd.

Bij de structurele benadering zien we dus twee hypothesen bevestigd. We stellen inderdaad vast dat de werklozen minder tijd besteden aan activiteiten met een hoge sociale betekenis, een verschil dat verdwijnt in de beschikbare tijd. Toch moeten we de structurele benadering in zijn globaliteit verwerpen. De centrale stelling dat de zingeving van de activiteiten constant blijft onder invloed van de werkloosheid is duidelijk in tegenpraak met het gepresenteerde cijfermateriaal. Uit de cijfers komt duidelijk naar voor dat er zich bij de werklozen belangrijke veranderingen voordoen in de zingeving van het handelen. Hieronder zullen we nagaan in hoeverre deze verschuivingen consistent zijn met de equilibriumbenadering.

Zoals eerder reeds werd opgemerkt is de bevestiging van hypothese 2 in geen geval inconsistent met de equilibriumbenadering. Gezien het verplicht karakter van de geïnstitutionaliseerde arbeid en het relatief grote gewicht ervan in het tijdsbudget van tewerkgestelden (ongeveer 8 uur per werkdag) kan men aannemen dat de verschuivingen in de gedragsoriëntering bij de werklozen onvoldoende is om de sociale betekenis van de arbeid volledig te compenseren. Dit betekent echter niet dat er zich geen arbeidsvervangende tendens - op het niveau van de zingeving van het handelen - voordoet.

Hypothese 6 kunnen we op basis van een vorige toets reeds verwerpen. Bij het toetsen van hypothese 5 vonden we immers, in tegenstelling tot wat we hadden verwacht op basis van de equilibriumbenadering, dat de werklozen in de beschikbare tijd relatief niet meer tijd besteden, dan de tewerkgestelden, aan activiteiten met een hoge sociale betekenis. De weerlegging van hypothese 6 is vrij verrassend in het licht van de bevindingen uit tabel 2. De cijfers uit tabel 2 wijzen immers op een verschuiving in de globale zingeving van activiteiten die consis-

tent is met de equilibriumbenadering. Consistent met hypothese 8 zien we deze verschuiving nog niet optreden bij de korstondig werklozen; de daling in sociale zingeving die we vaststellen kan een gevolg zijn van de crisissituatie waarin de kortstondig werkloze zich bevindt. Bij de langdurig werklozen zien we heel duidelijk een stijging in de sociale zingeving, ongeacht de aard van de gestelde activiteit. Deze stijging kan dan geïnterpreteerd worden als een compensatie voor het verdwijnen van de activiteit met de hoogste sociale betekenis, nl. arbeid. Het feit dat hypothese 6 niet bevestigd kan worden betekent dat deze stijging bij de langdurig werklozen zeker niet geldt voor alle activiteiten. Bepaalde activiteiten kennen dus blijkbaar een daling in de sociale zingeving. Bovendien betekent de weerlegging van hypothese 6, dat deze activiteiten die een daling kennen in sociale zingeving, bij de langdurig werklozen disproportioneel toenemen in duur zodat ze een tegengewicht vormen voor de globale stijging van sociale zingeving. Dit zou betekenen dat hypothese 7 weerlegd wordt. Laten we echter eerst even de sociale betekenis van enkele afzonderlijke activiteiten bekijken.

In tabel 3 vinden we de scores voor de globale sociale zingeving en voor de vier sociale betekenissen afzonderlijk voor alle activiteiten waar zich significante verschillen voordoen tussen twee van de drie onderzoeksgroepen en waarvan het aantal van deze activiteiten voor elke onderzoeksgroep minstens 5 is.

Een eerste algemene vaststelling uit tabel 3 is dat de globale sociale zingeving toeneemt bij de langdurig werklozen voor de activiteiten die in de literatuur vaak als arbeidsvervangend worden aangeduid: huishoudelijk werk, karweitjes, boodschappen doen, organisatie + administratie i.v.m. het huishouden en activiteiten i.v.m. kinderen. Het verzorgen van huisdieren en planten + tuinieren is de enige activiteit die ook thuishoort in deze lijst van arbeidsvervangende activiteiten, doch waar de stijging van de sociale betekenis verwaarloosbaar is. De evolutie van de sociale zingeving bij de kortstondig werklozen voor deze activiteiten verloopt niet zo rechtlijnig als bij de langdurig werklozen. Voor bepaalde activiteiten zien we een stijging t.o.v. de tewerkgestelden ('huishoudelijk werk' en in mindere mate 'boodschappen doen') in andere gevallen stellen we echter een gevoelige daling vast: karweitjes, organisatie + administratie i.v.m. het huishouden en verzorgen van dieren en planten + tuinieren.

Tabel 3: Factorscores voor de globale sociale betekenis en de betekenissen 'verplichting', 'plicht', 'verbondenheid' en 'instrumentaliteit' (*).

		Tewerk- gesteld	kortst. werkl.	langd. werkl.
Huishoudelijk Werk	G(**)	.20	.55	.72
	V	.12	.05	.31
	P	.02	.51	.50
	R	.40	.44	.53
	I	-.14	.09	.06
Boodschappen doen	G	.10	.18	.41
	V	.08	.21	.38
	P	-.10	.01	.16
	R	.13	.15	.02
	I	.17	-.09	.16
Verzorgen van huisdieren & Planten + Tuinieren	G	-.02	-.22	.01
	V	.03	-.15	-.23
	P	.23	.18	.71
	R	-.29	-.47	-.65
	I	-.00	-.07	.06
Karweitjes	G	.00	-.26	.46
	V	-.09	-.30	.48
	P	.09	.04	.29
	R	-.17	-.48	-.14
	I	.32	.25	.27
Bezoek aan Diensten	G	.43	.13	-.03
	V	.38	.28	.35
	P	-.03	-.12	-.30
	R	-.10	-.30	-.81
	I	.63	.34	.68
Organisatie + administratie i.v.m. het huishouden	G	.41	.16	.70
	V	.43	.26	.68
	P	-.11	.20	.81
	R	-.13	-.35	-.58
	I	.91	-.01	.17

(*) In deze tabel zijn enkel de activiteiten opgenomen waarbij zich significante verschillen voordoen m.b.t. minstens één van de onderscheiden sociale betekenissen tussen twee van de drie onderzoeksgroepen en het aantal gestelde activiteiten voor elke onderzoeksgroep groter of gelijk is aan 5.

(**) G : Globale Sociale betekenis
V : Verplichting
P : Plicht
R : Relatie, Verbondenheid
I : Instrumentaliteit

Tabel 3: (vervolg)

		<u>Tewerk-</u> <u>gesteld</u>	<u>kortst.</u> <u>werkl.</u>	<u>langd.</u> <u>werkl.</u>
Activiteiten i.v.m. Kinderen	G	.42	.45	.54
	V	-.24	-.14	-.09
	P	.57	.75	.76
	R	.68	.35	.34
	I	-.03	-.10	.06
Persoonlijke Verzorging	G	.07	.13	.16
	V	-.09	-.08	.02
	P	.21	.26	.14
	R	-.12	.03	-.02
	I	.08	.00	.16
Gebruiken van Maaltijden, Dranken en Snacks	G	-.24	-.29	-.28
	V	-.11	-.18	-.11
	P	-.21	-.13	-.17
	R	-.06	-.20	-.20
	I	-.08	-.13	-.15
Slapen en Rusten	G	-.40	-.40	-.33
	V	-.22	-.33	-.18
	P	-.29	-.13	-.22
	R	-.24	-.33	-.21
	I	.00	-.02	-.07
Andere Persoonlijke Behoeften	G	-.21	-.04	.06
	V	-.18	-.30	.15
	P	-.72	-.24	-.00
	R	1.12	1.08	-.08
	I	-.16	-.26	.11
Bezoek aan Café, Dancing, ..	G	-.54	-.37	-.58
	V	-.20	-.25	-.50
	P	-.94	-.61	-.57
	R	.69	.69	.54
	I	-.38	-.36	-.37
Bijwonen van een Feest	G	-.15	-.34	-.35
	V	.00	-.57	.03
	P	-.17	-.45	-.44
	R	.44	1.08	.17
	I	-.58	-.46	-.48
Sportbeoefening	G	-.12	-.89	-.54
	V	-.24	-.30	-.38
	P	-.08	-.75	.45
	R	.52	-.29	-1.12
	I	-.25	-.34	-.20

Tabel 3: (vervolg)

		Tewerk- gesteld	kortst. werkl.	langd. werkl.
Wandelen, Fietsen	G	-.77	-.56	-.55
	V	-.70	-.48	-.15
	P	-.49	-.03	-.37
	R	.37	-.35	.29
	I	-.63	-.39	-.42
Lezen	G	-.96	-.70	-.80
	V	-.38	-.42	-.26
	P	-.63	-.32	-.58
	R	-.53	-.62	-.58
	I	-.31	-.02	-.12
Radio Beluisteren	G	-.73	-.54	-.36
	V	-.10	-.02	-.03
	P	-.52	-.42	-.32
	R	-.54	-.66	-.17
	I	-.40	-.18	-.29
T.V. Kijken	G	-.62	-.94	-.63
	V	-.14	-.44	-.07
	P	-.56	-.62	-.52
	R	-.11	-.40	-.37
	I	-.42	-.41	-.38
Uitoefenen van Hobby	G	-.54	-.53	-1.10
	V	-.07	-.11	-.16
	P	-.59	-.64	-.77
	R	-.18	-.15	-1.05
	I	-.03	.15	-.14
Spelletjes	G	-.69	-.65	-1.09
	V	-.29	-.61	-.30
	P	-.81	-.48	-.59
	R	.12	.28	-.99
	I	-.28	-.35	-.45
Reizen, Op weg	G	.29	.29	.36
	V	.36	.24	.14
	P	.02	.11	.28
	R	-.10	.09	.07
	I	.29	.11	.18
Tijdsbeste- dingsdagboek bijhouden	G	-.05	.40	.22
	V	.05	.55	-.13
	P	.15	-.03	.48
	R	-.55	.29	-.06
	I	.01	-.14	.01

Er zijn ook een aantal activiteiten waar we een stijging voor de globale sociale betekenis vaststellen bij beide groepen werklozen en die niet als 'arbeidsvervangend' kunnen worden bestempeld: 'wandelen, fietsen', 'lezen' en 'radio luisteren'. Opvallend is echter dat het hier gaat om activiteiten die globaal beschouwd een zeer geringe sociale zingeving hebben.

Het is opvallend dat de stijging in de sociale betekenis bij de 'arbeidsvervangende' activiteiten vooral toe te schrijven is aan de toename in de betekenissen 'verplichting' en 'plicht' (8). Vooral het plichtsmatig karakter van deze activiteiten is treffend. Zelfs voor de activiteiten waar de betekenis 'plicht' onder het gemiddelde ligt, zien we een stijging voor deze betekenis. De genoemde 'arbeidsvervangende' activiteiten vallen echter in de drie onderzoeksgroepen op door hun hoge scores voor 'plicht', de enige drie activiteiten waarbij dit nog het geval is, zijn 'persoonlijke verzorging', 'reizen, op weg' en het bijhouden van het tijdbestedingsdagboek. Ook bij deze laatste twee activiteiten zien we bij de langdurige werklozen zowel een hoge score voor de globale sociale betekenis als voor de betekenis 'plicht'.

In het algemeen kunnen we bij de werklozen - vooral echter bij de langdurig werklozen - een toename vaststellen voor de sociale zingeving bij de activiteiten waarbij 'plichtsbesef' belangrijk is. Deze toename wordt trouwens in grote mate veroorzaakt door de toename van de betekenis 'plicht' zelf. Deze bevinding is consistent met de evenwichtbenadering. We zien immers dat de betekenis 'plicht' heel belangrijk is bij de institutionele arbeid (.75). Deze bevindingen zijn ook consistent met de gegevens uit tabel 2.

De cijfers m.b.t. de betekenis 'verplichting' zijn vrij gelijklopend met deze i.v.m. de betekenis 'plicht'. We zien bij de langdurige werklozen een gevoelige stijging voor de betekenis 'verplichting' bij de activiteiten 'huishoudelijk werk', 'boodschappen doen', 'karweitjes' en 'organisatie + administratie i.v.m. het huishouden'. Enkel voor de activiteiten i.v.m. kinderen waar er zich wel een stijging voordoet voor de betekenis 'plicht' stellen we een daling vast voor de betekenis 'verplichting'.

De scores voor de betekenis 'verbondenheid' zijn voor bijna alle activiteiten uit tabel 3 lager bij de langdurig werklozen dan bij de tewerkgestelden. In slechts vijf gevallen zien we

een afgetekende stijging voor 'verbondenheid', nl. bij 'huishoudelijk werk', 'persoonlijke verzorging', 'radio luisteren', 'reizen, op weg', en het bijhouden van het tijdbestedingsdagboek.

Ook bij de kortstondig werklozen is de daling van de scores voor de betekenis 'verbondenheid' vrij algemeen. De activiteiten waar zich een redelijke stijging voordoet ('persoonlijke verzorging', 'bijwonen van een feest', 'reizen', op weg' en 'tijdbestedingsdagboek bijhouden') zijn eerder als uitzonderingen te beschouwen. Het is dus zeker niet overdreven te stellen dat de algemene tendens bij de werklozen om hun activiteiten minder te duiden in termen van 'verbondenheid' (cfr. tabel 2) zich weerspiegelt in bijna alle activiteiten. De score voor 'verbondenheid' is niet uitzonderlijk hoog bij institutionele arbeid (.23). Het wegvallen van geregeld werk is dus niet zo'n dramatisch verlies m.b.t. deze betekenis. Toch zien we dat het werkloos zijn gepaard gaat met een algemene daling van de betekenis 'verbondenheid'. Deze daling geldt zelfs voor activiteiten die bij de tewerkgestelden hoog scoren voor deze betekenis, zoals activiteiten i.v.m. kinderen, sportbeoefening, wandelen en fietsen. Deze verschuivingen zijn in geen geval in overeenstemming te brengen met de equilibriumbenadering.

In een ander artikel (Enhus, E., Glorieux, I. & Van Rossem, R., 1986) hebben we aangetoond dat de sociale isolatie bij de werklozen in hoge mate een structureel fenomeen is. Uit de timing van de activiteiten die werklozen stellen, bleek dat er gedurende de normale arbeidsuren vaak onvoldoende interactiepartners beschikbaar zijn om gezamenlijk activiteiten te stellen. De kinderen zijn naar school en de echtgenote, de vrienden en de kennissen zijn in vele gevallen uit werken. Wellicht heeft de toename van het alleen zijn een invloed op de zingeving van de gestelde activiteiten en verklaart het in hoge mate de afname van de zingeving in termen van 'verbondenheid' bij de werklozen. Toch is de afname voor deze betekenis niet louter een structureel fenomeen. Dit blijkt duidelijk uit een aantal zgn. vrijetijdsactiviteiten die in hoofdzaak - ook bij werklozen - buiten de arbeidsuren worden gesteld. Zo zien we bv. bij de activiteiten 'T.V. kijken' en 'sportbeoefening' een gevoelige daling voor de betekenis 'verbondenheid' bij de twee groepen werklozen en voor de activiteit 'uitoefenen van een hobby' een daling bij de langdurig werklozen. In deze gevallen moet de vastgestelde daling wellicht geïnterpreteerd worden als een indicator van subjectieve sociale isolatie.

Wat de betekenis 'instrumentaliteit' betreft zijn de gegevens uit tabel 3 niet zo spectaculair. Bij de activiteiten waar we bij de werklozen een compensatie zouden verwachten voor het verlies aan de hoge instrumentele betekenis die arbeid heeft (huishoudelijk werk, boodschappen doen, karweitjes, ...) zien we geen uitzonderlijke stijgingen, bij de activiteit 'organisatie + administratie i.v.m. het huishouden' is er zelfs een gevoelige daling. Over het algemeen echter zijn de verschillen tussen de drie groepen voor de betekenis 'instrumentaliteit' - conform met de gegevens uit tabel 2 - vrij miniem. Blijkbaar is de hoge instrumentaliteit van de institutionele arbeid vrij moeilijk te compenseren of over te dragen op ander activiteiten, ofwel is de behoefte daartoe niet aanwezig bij werklozen.

In het algemeen kunnen we stellen dat bij het wegvallen van de institutionele arbeid vooral het plichtsmatige aspect ervan wordt gecompenseerd. We zien dan ook - reeds bij de kortstondig werklozen - de toename van de betekenis 'plicht' voor een aantal activiteiten die reeds een plichtmatig karakter hebben bij de tewerkgestelden. Dezelfde tendens is waarneembaar - zij het in mindere mate en slechts bij de langdurige werklozen - voor de betekenis 'verplichting'.

Wanneer het m.b.t. de betekenissen 'verplichting' en 'plicht' werkelijk gaat om een compenserende beweging als gevolg van het verlies van het werk, dan zou zich dat ook moeten uiten in een toename van de tijd die werklozen besteden aan precies die activiteiten waar de stijging het sterkst is voor deze betekenissen (zie hypothese 7). Konkreet kunnen we op basis van de equilibriumbenadering vooral bij de langdurig werklozen een toename in duur verwachten voor de activiteiten 'huishoudelijk werk', 'boodschappen doen', 'karweitjes' en 'organisatie + administratie i.v.m. het huishouden'. Bij de kortstondig werklozen verwachten we vooral voor 'huishoudelijk werk' een toename in duur. Het zijn immers deze activiteiten waar we naast een globale stijging van de sociale betekenis een toename zien voor de betekenissen 'plicht' en 'verplichting'.

In tabel 4 zijn de activiteiten opgenomen waaraan de tewerkgestelden tijdens de week meer tijd besteden dan de werklozen. Tabel 5 geeft die activiteiten weer waaraan de werklozen tijdens de week meer tijd besteden dan de tewerkgestelden.

Tabel 4 : Activiteiten waaraan de tewerkgestelden tijdens de week meer tijd besteden dan de werklozen (in minuten).

	Kort. werkl.		Lang. werkl.	
	Min.	%	Min.	%
-Activiteiten i.v.m. de beroepsarbeid	426.37	(87.34)	437.08	(90.93)
-Reizen, op weg	<u>39.15</u>	(8.02)	<u>23.75</u>	(4.94)
-Tijd doorgbracht op het werk, zonder arbeid te verrichten	<u>15.22</u>	(3.12)	<u>15.22</u>	(3.17)
-Volgen van cursussen + alle activiteiten in verband hiermee	5.03	(1.03)	-	(-)
-Andere persoonlijke behoeften	.16	(.03)	1.85	(.38)
-Persoonlijke verzorging	1.52	(.31)	1.11	(.23)
-Medische verzorging	-	(-)	1.20	(.25)
-Praten	.73	(.15)	-	(-)
-Gebruiken van maaltij- den, dranken, snacks	-	(-)	.45	(.09)
	488.18	(100)	480.66	(100)

-----: significant verschil (p = .05)

Tabel 5 : Activiteiten waaraan de werklozen tijdens de week meer tijd besteden dan de te-
 werkgestelden (in minuten)

	Kort. Werkl.		Lang. Werkl.	
	Min.	%	Min.	%
-Activiteiten i.v.m. de werkloosheid	<u>35.96</u>	(7.37)	<u>29.93</u>	(6.23)
-T.V. Kijken	61.03	(12.50)	94.04	(19.56)
-Slapen en rusten	<u>64.52</u>	(13.22)	<u>51.90</u>	(10.80)
-Huishoudelijk werk	55.16	(11.30)	66.62	(13.86)
-Karweitjes	33.72	(6.91)	<u>38.52</u>	(8.01)
-Boodschappen doen	<u>32.46</u>	(6.65)	12.54	(2.61)
-Verzorgen van huis- dieren en planten + tuinieren	<u>39.08</u>	(8.01)	<u>21.58</u>	(4.49)
-Activiteiten i.v.m. kinderen	<u>13.86</u>	(2.84)	<u>30.49</u>	(6.34)
-Lezen	<u>29.10</u>	(5.96)	2.04	(.42)
-Volgen van cursussen + alle activiteiten in verband hiermee	-	(-)	28.53	(5.94)
-Sportbeoefening	16.03	(3.28)	22.46	(4.67)
-Spelletjes	<u>20.36</u>	(4.17)	3.49	(.73)
-Onbetaalde hulp aan vrienden en kennissen	13.08	(2.68)	1.37	(.29)
-Bezoek aan café, dancing, ...	4.98	(1.02)	10.84	(2.26)
-Bijwonen van feest	<u>10.45</u>	(2.14)	6.32	(1.31)
-Activiteiten i.v.m. verenigingsleven of organisaties	1.17	(.24)	9.76	(2.03)
-Praten	-	(-)	4.72	(.98)
-Medische verzorging	2.01	(.41)	-	(-)

Tabel 5: (vervolg)

	Kort. Werkl.		Lang. Werkl.	
	Min.	%	Min.	%
-Bezoek aan diensten	1.59	(.33)	.91	(.19)
-Bezoek wasserette en onderhoudsdiensten	5.89	(1.21)	6.12	(1.27)
-Wandelen, fietsen	6.44	(1.32)	3.99	(.83)
-Gebruiken van maaltij- den, dranken en snacks	9.47	(1.94)	-	(-)
-Activiteiten i.v.m. godsdienstuitoefening	1.31	(.27)	-	(-)
-Wachten	<u>4.76</u>	(.98)	<u>5.52</u>	(1.15)
-Organisatie + admini- stratie i.v.m. het huishouden	3.48	(.71)	<u>8.13</u>	(1.69)
-Bijwonen van andere evenementen	2.98	(.61)	-	(-)
-Uitoeffenen van hobby	3.27	(.67)	4.86	(1.01)
-Radio beluisteren	3.01	(.62)	5.42	(1.13)
-Muziek beluisteren, Platen draaien	3.79	(.78)	.35	(.07)
-Onspannen, niets doen	1.42	(.29)	1.74	(.36)
-Tijdstedingsdagboek bijhouden	<u>7.62</u>	(1.56)	2.59	(.54)
-Onverklaarde tijd	.18	(.04)	5.88	(1.12)
	488.18	(100)	480.66	(100)

— : significant verschil (p = .05)

Zoals blijkt uit tabel 4 zijn de activiteiten waaraan de tewerkgestelden meer tijd besteden dan de werklozen bijna uitsluitend in verband te brengen met de arbeids sfeer. Globaal beschouwd kunnen we uit tabel 5 dus aflezen hoe de werklozen de ongeveer 8 uur opvullen die op een normale weekdag vrijkomen als gevolg van het wegvallen van het werk.

Uit tabel 5 blijkt dat het grootste deel van de vrijgekomen tijd bij de langdurig werklozen besteed wordt aan T.V. kijken (20%), huishoudelijk werk (14%), slapen en rusten (11%), karweitjes (8%), activiteiten i.v.m. kinderen (6%) en activiteiten i.v.m. de werkloosheid (6%). Bij de kortstondig werklozen gaat het grootste deel van de vrijgekomen tijd naar slapen en rusten (13%), T.V. kijken (13%), huishoudelijk werk (11%), verzorgen van dieren en planten + tuinieren (8%) en activiteiten i.v.m. de werkloosheid (7%). Zoals verwacht zien we dus in beide groepen een grote toename van het huishoudelijk werk en bij de langdurig werklozen ook nog een toename van de tijd besteed aan karweitjes. Bij de langdurig werklozen is de toename van duur die men besteedt aan boodschappen doen (3%) en aan de organisatie + administratie i.v.m. het huishouden (1%) minder spectaculair dan verwacht op basis van de equilibriumbenadering. Ongetwijfeld moet men bij de interpretatie van deze gegevens echter rekening houden met de elasticiteit van de activiteiten. Boedschappen doen en de administratie en organisatie van het huishouden kan men wellicht niet zo gemakkelijk uitbreiden als bv. het huishoudelijk werk waarvoor we elders hebben vastgesteld dat de werklozen nieuwe taken opnemen in het huishouden (zie Elchardus, M. et. al., 1984).

Naast de activiteiten die mogelijkerwijze een arbeidsvervangend karakter hebben zien we zowel bij de langdurig als bij de kortstondig werklozen een zeer grote toename in de duur voor 'T.V. kijken' en 'slapen en rusten'. Beide activiteiten, die zeer laag scoren voor sociale betekenis en bovendien een passief karakter hebben, kunnen zeker niet als arbeidsvervangend beschouwd worden. De toename in de duur van deze activiteiten moet eerder beschouwd worden als een gevolg van de overvloed aan tijd die de werkloze ter beschikking heeft en dus noodgedwongen moet opgevuld krijgen.

Hoewel de gegevens uit tabel 5 niet volledig verklaarbaar zijn vanuit de equilibriumbenadering is een arbeidsvervangende beweging toch duidelijk merkbaar. Ruim 1/5 van de vrijgekomen

tijd op weekdagen, als gevolg van het wegvallen van de institutionele arbeid, wordt door de langdurig werklozen besteed aan huishoudelijk werk en karweitjes. Bij deze twee activiteiten is de betekenisverschuiving naar een toenemende sociale betekenis en de toename van de betekenissen 'plicht' en 'verplichting' werkelijk spectaculair (zie tabel 3). Het is wel verrassend dat deze activiteiten niet instrumenteler worden. In de werkloosheidsliteratuur wordt de toename in arbeidsvervangende activiteiten immers vaak verklaard als een geldbesparende strategie van de werklozen (zie bv. Elchardus & Van Rossum, 1985; Tausky & Piedmont, 1967; Jahoda et. al., 1972; Lauterbach, 1977; Ovesen, 1977; Heinemann, 1978; Knulst, 1978; Herman, 1979; Nievaard, 1979; De Graaf, 1977; Siurala, 1982). Onze data wijzen duidelijk in een andere richting. Vermits de instrumentaliteit van deze activiteiten niet toeneemt lijkt het ons plausibel dat deze 'arbeidsvervangende' activiteiten vooral worden verricht als een strategie om zich te conformeren aan het beeld van de tewerkgestelde bevolking.

6. Besluit

In het algemeen blijkt uit onze data dat zowel de equilibrium- als de structurele benadering een te sterke vereenvoudiging van de werkelijkheid zijn. Uit de onderzoeksgegevens blijkt duidelijk dat er zich onder invloed van de werkloosheid verschuivingen voordoen in de zingeving van het handelen. Deze verschuivingen conformeren zich echter niet altijd aan de vooropgestelde hypothesen.

Consistent met de structurele benadering zagen we dat de zingeving m.b.t. de instrumentaliteit weinig onderhevig is aan veranderingen. De structurele benadering faalt echter voor wat de drie andere sociale betekenissen betreft. Bij het interpreteren van de verschuivingen m.b.t. de betekenis 'verbondenheid' is ook de equilibriumbenadering niet toereikend. In plaats van een compenserende beweging bij de werklozen stelden we een vrij algemene daling vast voor deze betekenis. Deze daling neemt toe met de duur van de werkloosheid. Voor wat betreft de betekenissen 'plicht' en 'verplichting' lijkt de equilibriumbenadering het meest geschikt om de waargenomen tendensen te interpreteren. Vooral de zingeving in termen van de betekenis 'plicht' neemt voor een aantal activiteiten uitzonderlijk toe onder invloed van de werkloosheid. De toename van

de scores voor de betekenis 'verplichting' stelden we vooral vast bij de langdurig werklozen. Bij de kortstondig werklozen zagen we eerder een daling.

Voor wat betreft het activiteitenpatroon van de werklozen zagen we - consistent met de equilibriumbenadering - een zekere arbeidsvervangende beweging. Meer dan 1/4 van de vrijgekomen tijd als gevolg van de werkloosheid wordt door de langdurig werklozen besteed aan huishoudelijk werk, karweitjes, winkelen en organisatie + administratie van het huishouden. Uit het veranderd activiteitenpatroon blijkt echter ook duidelijk dat deze arbeidsvervangende beweging niet mag overdreven worden. Het feit dat 1/3 van de vrijgekomen tijd bij de langdurig werklozen besteed wordt aan 'slapen & rusten' en 'T.V. kijken' mag zeker niet worden verwaarloosd. De grote toename in de duur van deze activiteiten kan er op wijzen dat de werklozen moeilijkheden hebben om hun tijd zinvol te besteden.

Uit deze onderzoeksresultaten kunnen we moeilijk besluiten dat werkloosheid aanleiding geeft tot een algemene toestand van aliënatie of deterioratie van de sociale zingeving. Meer zelfs, we stelden een stijging vast in de globale sociale zingeving bij langdurig werklozen. Deze gevoelige stijging hield zelfs stand na controle op de aard van de activiteiten, de dag en de plaats van de activiteit en de betrokken interactiepartners.

Uit ons onderzoek verschijnt de werkloosheid - en dan vooral de eerste maanden na het ontslag - eerder als een toestand van 'anomie'. Anomie, volgens Durkheim, wijst op het wegvallen van een betekenisvol zingevings- en normensysteem als gevolg van plotse veranderingen in de samenleving of in de sociale situatie van individuen of groepen. Door een plotselinge normatieve ontregeling ontstaat een onevenwicht tussen de algemene doeleinden en verwachtingen van actoren en de beschikbare middelen. Merton heeft verschillende types van aanpassingsreacties op anomie onderscheiden: innovatie, ritualisme, retraitsme en rebellie (Merton, 1968: 194).

Toegepast op de werkloosheid betekent 'anomie' dat de werkloze na zijn ontslag verwijderd wordt uit een normatieve context die voor een groot deel zijn bestaan van een zin voorzag. De werkloze wordt geconfronteerd met een discrepantie tussen zijn waarden en normen die op het werk zijn georiënteerd en zijn toestand van werkloosheid. Een groot deel van de handelingen en

routines die vroeger hun zin ontleenden aan de context van tewerkstelling hebben hun betekenis verloren. Deze situatie kan - zoals Jahoda het voorspelt - aanleiding geven tot een toestand van veralgemeende aliënatie (retraitisme in Mertons terminologie). De werkloze voelt zich niet langer verbonden met de waarden, normen en rollen die hij vroeger als zinvol ervaarde en wordt steeds minder vatbaar voor de positieve en negatieve sancties uit de sociale omgeving.

Hoewel deze gevolgen van werkloosheid kunnen overeenkomen met de voorspelling van Jahoda, is de aanleiding tot deze reactie toch grondig verschillend. Het retraitisme als gevolg van anomie veronderstelt immers niet dat de institutionele arbeid het zingevingssysteem bij uitstek is dat voorziet in een sociale oriëntatie. De deterioratie van de sociale zingeving is eerder een gevolg van een crisissituatie. Dit heeft twee belangrijke consequenties die in de benadering van Jahoda ontbreken. Vooreerst betekent dit dat de vervreemding of deterioratie van de sociale zingeving niet noodzakelijk als een chronische toestand dient beschouwd te worden. Voortdurende werkloosheid kan aanleiding geven tot een aanpassing van de doeleinden en verwachtingen aan de feitelijke toestand. Een heroriëntering van de zingeving kan er toe leiden dat de functies die vroeger door het werk werden vervuld hun beslag krijgen in andere activiteiten. Bovendien biedt deze benadering ook ruimte aan de veronderstelling dat de aliënatie als gevolg van de werkloosheid geen veralgemeende toestand is. Het is immers best mogelijk dat de werkloosheid aanleiding geeft tot het zinloos worden van bepaalde sociale contexten (de vrijetijdssfeer bv.) zonder dat andere sociale verbanden daar onder lijden, bepaalde levenssferen kunnen zelfs na verloop van tijd 'sociaal' belangrijker worden (bv. de gezinssfeer).

Met deze diagnose willen we geenszins het belang van het werk als normatieve context minimaliseren. Uit onze gegevens is immers gebleken dat de geïnstitutionaliseerde arbeid inderdaad een zeer grote 'sociale' betekenis heeft voor het tewerkgesteld individu. Uit onze analyse bleek ook duidelijk dat de werklozen er slechts ten dele in slagen het verlies van werk goed te maken. De stelling echter dat arbeid de enige context is in onze samenleving die een sociale zingeving kan genereren is ons inziens eenzijdig en ongenueanceerd.

VOETNOTEN

- (1) Over deze vijf functies bestaat een vrij grote consensus bij de auteurs die over de functies van het werk schrijven
- (2) In Parson's terminologie refereren 'Ego' en 'alter' naar (collectieve of individuele) actoren.
- (3) De Operationele definities van de betekenissen van de tijd, zoals die gebruikt werden in het tijdsbudget, zijn te vinden in bijlage E.
- (4) Het is duidelijk dat de hypothesen 2 en 3 in feite complementair zijn. Dit betekent echter niet dat de bevestiging van de ene hypothese automatisch de bevestiging van de andere impliceert. In hypothese 2 gaat het om de duur van activiteiten met een hoge sociale betekenis. In hypothese 3 worden alle gestelde activiteiten in beschouwing genomen om de gemiddelde sociale zingeving te berekenen per onderzoeksgroep. Hierbij is het mogelijk dat verschillende korte activiteiten met een relatief hoge sociale betekenis de gemiddelde sociale zingeving positief beïnvloeden zonder dat dit een grote invloed heeft op de duur van activiteiten met een hoge sociale betekenis. Anderzijds zal één lange activiteit met een hoge sociale betekenis meer invloed hebben op de duur van activiteiten met een hoge sociale betekenis dan op de gemiddelde sociale zingeving.
- (5) Beschikbare tijd is een begrip dat courant gebruikt wordt in tijdsbudgetstudies. Het betreft de totaal geregistreerde tijd (bv. 24 uur), verminderd met de tijd besteed aan activiteiten i.v.m. arbeid en/of werkloosheid, en de inelastische activiteiten slapen en persoonlijke verzorging (zie Knulst, 1977, 1983).
- (6) De activiteiten i.v.m. de beroepsarbeid zijn betaalde arbeid buitenhuis, betaalde arbeid thuis, overuren en werk thuis zonder vergoeding van de overuren. Bij de analyse van onze gegevens hebben we 37 groepen van activiteiten onderscheiden (zie bijlage D)
- (7) Deze extra controles naast de aard van de activiteit werden uitgevoerd omdat we er van uit gaan dat de sociale context van een activiteit minstens even belangrijk is voor de zingeving als de lexicale betekenis ervan.

- (8) De betekenis 'verplichting' verwijst naar het aspect van de zingeving dat voortvloeit uit het bestaan van sanctioneerbare regels. De betekenis 'plicht' vat de zingeving die samenhangt met plichtsbesef, principes en overtuigingen.

BIBLIOGRAFIE

BLAUNER, R.

1964 Alienation and Freedom; The factory worker and his industry, Chicago, The U.P. of Chicago.

BRAVERMAN, H.

1974 Labor and Monopoly Capital; The degradation of work in the twentieth century, New York, Monthly Review Press.

BROWN, G.

1977 Sabotage; A studie in industrial conflict, Nottingham, Spokemans Books.

BUGLASS, J.P. & HORTON, J.

1974 The Repetition of Parasuicide: A comparison of three cohorts, in: British Journal of Psychiatry, 125: 168-174.

DE GOEDE, M.P.M.

1984 Werkloosheid: beleving en hulpverlening, in: Soudijn, K.A. & Takens, R.J., Psychologie en Economische Recessie, Lisse, Swets & Zeitlinger: 153-175.

DE GRAAF, H.

1977 Welzijn zonder Werk, 's Gravenhage, NIMAWO.

ELCHARDUS, M.

1983 De Ethiek van de Dualistische Conceptie van de Tijd, in: Vrije Tijd en Samenleving, 1, 4: 343-373.

ELCHARDUS, M. & VAN ROSSUM, R.

1985 Werkloosheid en Verzorgende Tijdsbesteding; Een verklarende analyse, in: Meijer, E. (red.), Alledaags Leven, Vrijetijd en Cultuur, Tilburg, KUB - Centrum voor Vrijetijdskunde: 606-621.

ELCHARDUS, M.; ENHUS, E.; GLORIEUX, I. & VAN ROSSEM, R.

1984 Tijdsbesteding en Maatschappelijke Integratie van Werklozen, Brussel, Centrum voor Sociologie V.U.B., T.O.R..

ELCHARDUS, M. & GLORIEUX, I.

1987 De Tijd als Zingever, in: Tijdschrift voor Sociologie, 4: 53-87.

- ENHUS, E.; GLORIEUX, I. & VAN ROSSEM, R.
 1986 Werkloosheid en Sociale Isolatie: een heroriëntatie, in: Mens en Maatschappij, 2, 61: 116-146.
- HARASZTI, M.
 1978 A Worker in a Workers' State, Harmondsworth, Middx: Pinguin.
- HAYES, J. & NUTMAN, P.
 1981 Understanding the Unemployed; The psychological effects of unemployment, London, Tavistock Publications.
- HEINEMANN, K.
 1978 Arbeitlose Jugendliche. Ursachen und Individuelle Bewältigung eines sociales Problems; eine empirische Untersuchung, Darmstadt: Luchterhand.
- HERMAN, A.
 1979 Belevingsaspecten van Werkloosheid, in: Socialistische Standpunten, 2: 81-90.
- JAHODA, M.
 1979 The Impact of Unemployment in the 1930s and the 1970s, in: Bulletin of the British Psychological Society, 32: 309-314.
- JAHODA, M.
 1981 Work, Employment and Unemployment; Values, theories and approaches in social research, in: American Psychologist, feb. 1981: 184-191.
- JAHODA, M.
 1982 Employment and Unemployment; A social-psychological analysis, Cambridge, Cambridge University Press.
- JAHODA, M.; LAZARSELD, P. & ZEISEL, H.
 1972 Marienthal: the sociography of an unemployed community, London, Tavistock Publications.
- JANSSENS, B. & YKEMA, J.
 1983 Arbeid als Medicijn; Het belang van sociale 'Zeitgebers', in: Intermediair, 21, nov. 83.
- JONGMAN, R.W.
 1982 Schept de krappe werkgelegenheid de dief?, in: Proces, 64: 1-14.

KAPLAN, H.R. & TAUSKY, C.

1974 The Meaning of Work among Hard-Core Unemployed, in: Pacific Sociological Review, 17: 185-198.

KNULST, W.

1978 Tijd zonder Arbeid: een verkenning naar immateriële aspecten van het bestaan zonder beroepsarbeid en welzijnsbeleid op dat gebied, in: Beleid en Maatschappij, 5: 124-134.

KUMAR, K.

1978 Prophecy and Progress; The sociology of industrial and post-industrial society, London, Allan Lane.

LAGROU, L.

1983 Beleving van Werkloosheid, in: Welzijnsqids, 18 (dec. 1983).

LAUTERBACH, A.

1977 Employment, Unemployment: A conceptual re-examination, in: American Journal of Economics and Sociology, 36, 3: 283-298.

MERTON, R.K.

1968 Social Theory and Social Structure, New York, The Free Press

MERTENS-RIEDSTRA, H.S. & STROINK, P.L.

1972 Werkloosheid of Arbeid?, in: Mens en Onderneming, 26: 279-283.

MORSE, N.C. & WEISS, R.S.

1955 The Function of Meaning of Work and Job, in: American Sociological Review, 20: 191-198.

NIEVAARD, A.C.

1977 Beleving van de Werkloosheid; Bevindingen uit een onderzoek, in: Intermediair, 19, 21: 29-35.

NISBET, R.A.

1970 The Social Bound; An introduction to the study of society, New York, A.A. Knopf.

OVESEN, E.

1977 Werkloosheid: een inzicht in de psychologische en maatschappelijke gevolgen, Rotterdam, Kooyker.

PALM, G.

1977 The Flight from Work, Cambridge, Cambridge University Press.

PARSONS, T.

1967 Sociological Theory and Modern Society, New York, The Free Press.

PEARLIN, L.I.

1962 Alienation from Work: A study of nursing personnel, in: American Sociological Review, 27: 314-326.

PLATT, S.

1984 Unemployment and Suicidal Behaviour: A review of the Literature, in: Social Science & Medicine, 19: 93-116.

SATHYVATHI, K.

1977 Suicides among Unemployed Persons in Bangalore, in: Indian Journal of Social Work, 37, 4: 385-392.

SEEMAN, M.

1959 On the Meaning of Alienation, in: American Sociological Review, 24 (dec. 1959): 783-791.

SHEPARD, J.M.

1973 Automation and Alienation: A study of office and factory workers, Cambridge, Mass., M.I.T. press.

SIURALA, L.

1982 Effect of Youth Unemployment, Helsinki, School of Economics.

TAUSKY, L. & PIEDMONT, E.B.

1967 The Meaning of Work and Unemployment: Implications for mental health, in: International Journal of Social Psychiatry, 14, 1: 44-49.

VAN KERCKVOORDE, J.; VETTENBURG, N. & WALGRAVE, L.

1984 Over de Justitiële en Maatschappelijke Kwetsbaarheid van Jonge Werklozen, in: Panopticum, 5: 296-310.

WARR, P.

1983 Werk en Werkloosheid, in: Drenth, R.J.D.; Thierry, H.K.; Willems, P.J. & de Wolf, C. (red.), Handboek arbeids- en organisatie-psychologie, Deventer, Van Loghum Slaterus.

WILLIS, P.E.

1977 Learning to Labour, Farnborough, Hants, Saxon House.

ZÜRCHER, L.A.; MEADOW, A. & ZÜRCHER, S.L.

1965 Value Orientation, Role Conflict and Alienation from Work: A cross-cultural study, in: American Sociological Review, 30: 539-548.

BIJLAGE A: Factorladingen voor motieven en evaluatiecriteria na oblique rotatie (minimum eigenwaarde = .5, N = 3652 handelingen).

	Fact. I	Fact. II	Fact. III	Fact. IV	Fact. V	Fact. VI	Fact. VII
Mot. Plicht	.721	.018	.050	-.025	-.042	.028	.058
Eval. Plicht	<u>.849</u>	.001	-.028	.036	-.025	.013	-.001
Mot. Soc. Verbondenheid	.067	-.027	-.040	.020	-.075	.063	.042
Eval. Soc. Verbondenheid	.021	.063	.033	.023	<u>-.813</u>	.016	.027
Mot. Verplichting	.151	-.028	-.035	.004	.016	<u>.493</u>	.146
Eval. Verplichting	-.015	.040	.038	.023	-.069	<u>.851</u>	-.039
Mot. Instrumenteel	.033	.043	.032	-.007	-.054	-.047	<u>.669</u>
Eval. Instrumenteel	.042	-.084	-.035	.029	.022	.243	<u>.428</u>
Mot. Pers. Doelverwring	.023	<u>.896</u>	.027	.014	.011	-.004	-.043
Eval. Pers. Doelverwring	-.012	<u>.865</u>	-.029	.005	-.013	.029	.057
Mot. Fysische Behoeft	-.060	-.001	<u>.912</u>	.005	.004	-.004	.029
Eval. Fysische Behoeft	.066	-.004	<u>.915</u>	.000	.001	.021	-.015
Mot. Verveling	-.025	-.000	-.021	<u>.895</u>	.014	-.003	-.023
Eval. Verveling	.030	.011	.030	<u>.866</u>	-.019	-.002	.024
Eigenwaarde	4.44	2.45	1.72	1.20	.75	.69	.60
% Verklaarde Variantie	31.7	17.5	12.3	8.6	5.3	4.9	4.3

Gebruikte factoranalyse: PA2 met oblique rotatie

Factor I : Plicht
 Factor II : Persoonlijke Doelverwring
 Factor III : Fysiologische Behoeftenbevediging
 Factor IV : Zinloze tijd
 Factor V : Sociale Verbondenheid
 Factor VI : Verplichting
 Factor VII : Instrumentaliteit

BIJLAGE B: Correlatiematrix tussen de 7 oblique factoren.

	Fact. I	Fact. II	Fact. III	Fact. IV	Fact. V	Fact. VI	Fact. VII
Fact. I : Plicht	1.000	.066	.041	.195	.576	.593	.710
Fact. II : Pers. Doelverw.		1.000	.245	.412	.381	-.037	-.017
Fact. III : Fys. Behoeft.			1.000	.079	.072	.032	.085
Fact. IV : Zinloze Tijd				1.000	.289	.282	.068
Fact. V : Soc. Verbondenheid					1.000	.430	.420
Fact. VI : Verplichting						1.000	.602
Fact. VII : Instrument							1.000

BIJLAGE C: Factorladingen voor motieven en evaluatiecriteria na oblique rotatie (minimum eigenwaarde = 1, N = 3652 handelingen).

	Fact. I	Fact. II	Fact. III	Fact. IV
Mot. Plicht	.764	.048	.034	-.071
Eval. Plicht	.677	.045	-.039	.014
Mot. Soc. Verbondenheid	.659	.298	-.087	-.018
Eval. Soc. Verbondenheid	.556	.417	-.012	.033
Mot. Verplichting	.651	-.158	-.017	.079
Eval. Verplichting	.627	-.089	.044	.193
Mot. Instrumenteel	.586	.021	.073	-.086
Eval. Instrumenteel	.581	-.177	-.001	.026
Mot. Pers. Doelvererving	-.086	.827	.091	.113
Eval. Pers. Doelvererving	-.003	.780	.044	.116
Mot. Fys. Behoefte	-.032	.019	.906	-.009
Eval. Fys. Behoefte	.055	.021	.907	.005
Mot. Verveling	-.040	.045	-.024	.862
Eval. Verveling	.058	.068	.029	.850
Eigenwaarde	4.44	2.45	1.72	1.20
% Verklaarde variantie	31.7	17.5	12.3	8.6

Gebruikte factoranalyse: PA2 met oblique rotatie

Factor I : Sociale betekenissen van de tijd
 Factor II : Persoonlijke doelvererving
 Factor III : Fysiologische behoeftenbevrediging
 Factor IV : Zinloze tijd

BIJLAGE D: Lijst van 37 activiteiten

---

1. Activiteiten i.v.m. de beroepsarbeid
  2. Tijd doorgebracht op het werk, zonder arbeid te verrichten
  3. Activiteiten i.v.m. de werkloosheid
  4. Huishoudelijk werk
  5. Boodschappen doen
  6. Verzorging van huisdieren en planten en tuinieren
  7. Karweitjes
  8. Onbetaalde hulp aan vrienden en niet-inwonende familie
  9. Bezoek aan diensten
  10. Bezoek wasserette en onderhoudsdiensten
  11. Organisatie + administratie i.v.m. het huishouden
  12. Activiteiten met en i.v.m. kinderen
  13. Medische verzorging
  14. Persoonlijke verzorging
  15. Gebruiken van maaltijden, dranken en snacks
  16. Slapen en rusten
  17. Andere persoonlijke behoeften
  18. Ontspannen, niets doen
  19. Praten
  20. Bezoek aan café, dancing, ...
  21. Bijwonen van een feest
  22. Bijwonen van andere evenementen, zoals bv. receptie
  23. Bijwonen van sportwedstrijden
  24. Volgen van cursussen + alle activiteiten in verband hiermee
  25. Activiteiten i.v.m. verenigingsleven of organisaties
  26. Activiteiten i.v.m. godsdienstuitoefening
  27. Sportbeoefening
  28. Wandelen, fietsen
  29. Lezen (krant, tijdschrift, boek, ...)
  30. Radio beluisteren
  31. T.V. kijken
  32. Muziek beluisteren, platen draaien
  33. Uitoefenen van hobby
  34. Spelletjes
  35. Reizen, op weg
  36. Wachten
  37. Tijdbestedingsdagboek bijhouden
-

Bijlage E: Operationele definities van de betekenissen van de tijd

In welke mate ben je het eens met volgende uitspraken?

IK HEB DEZE ACTIVITEIT GESTELD:

	Volledig Akkoord	Akkoord	Enigszins Akkoord	Niet Akkoord	Totaal Niet Akkoord	
a Omdat ik het als mijn plicht beschouw Als ik het niet zou doen dan zou ik me schuldig voelen, wroeging hebben, me ongemakkelijk voelen, ...	☐	☐	☐	☐	☐	a
b Om anderen te plezieren of te helpen, om mijn relatie met anderen in stand te houden Als ik het niet zou doen dan loop ik gevaar dat anderen mij uitsluiten, dat mijn relatie met anderen verwatert, dat ik anderen ongelukkig maak, kwets; dat ik de indruk zou geven onverschillig te staan ten opzichte van anderen,...	☐	☐	☐	☐	☐	b
c Omdat deze activiteit noodig is om andere dingen mogelijk te maken, voor te bereiden of om iets te bereiken Als ik het niet zou doen, kunnen bepaalde andere dingen niet doorgaan, zou ik bepaalde andere dingen niet kunnen doen, ...	☐	☐	☐	☐	☐	c
d Omdat ik ertoe verplicht ben of word door anderen Als ik het niet zou doen dan zou ik bestraft worden, een boete krijgen, zouden anderen kunnen kwaad worden op mij, zouden anderen me radeel kunnen berokkenen, ...	☐	☐	☐	☐	☐	d
e Uit lichamelijke behoefte, lichamelijke noodzaak, om gezond, fit en verzorgd te blijven of te worden	☐	☐	☐	☐	☐	e
f Omwille van het plezier en het genoegen dat ik eraan beleef	☐	☐	☐	☐	☐	f
g Om me niet al te veel te vervelen, om mijn tijd te vullen	☐	☐	☐	☐	☐	g

WAT ACHT JE BELANGRIJK BIJ HET BEOORDELEN VAN DEZE ACTIVITEIT ?

	Erg Belangrijk	Belangrijk	Enigszins Belangrijk	Onbelangrijk	Totaal Onbelangrijk	
a Dat je last met anderen en boetes vermijdt; vermijdt dat anderen kwaad worden op je	☐	☐	☐	☐	☐	a
b Dat hetgeen gedaan moet worden snel en goed gebeurt	☐	☐	☐	☐	☐	b
c Dat je er plezier en genoegen aan beleef	☐	☐	☐	☐	☐	c
d Dat je relatie met anderen goed blijft of verbetert	☐	☐	☐	☐	☐	d
e Dat je het gevoel hebt je plicht te doen	☐	☐	☐	☐	☐	e
f Dat je er gezond, fit en verzorgd bij blijft	☐	☐	☐	☐	☐	f
g Dat de tijd zonder verveling voorbijgaat	☐	☐	☐	☐	☐	g